

GUA LUBANG KELAWAR BATU TAMBAH, HULU KELANTAN: TINGGALAN PETEMPATAN MANUSIA

*(LUBANG KELAWAR BATU TAMBAH CAVE, HULU KELANTAN: REMAINS
OF HUMAN SETTLEMENTS)*

Wan Noor Shamimi Wan Azhar, Zuliskandar Ramli & Azimah Hussin

Abstrak

Gua Lubang Kelawar Batu Tambah merupakan sebuah tapak prasejarah yang terletak berhampiran dengan perkampungan orang asli di kawasan Hulu Kelantan. Tapak ini dikenalpasti sebagai sebuah tapak yang berpotensi sewaktu tinjauan awal yang dilakukan oleh Prof. Madya Dr. Zuliskandar Ramli dan pelajar sarjana dari Institut Alam dan Tamadun Melayu (ATMA) Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) pada bulan Disember 2016. Kajian ini dilakukan bertujuan untuk meneliti persekitaran dengan jumpaan artifak di gua tersebut. Kaedah yang digunakan dalam kajian ini lebih berfokus kepada kaedah ekskavasi arkeologi yang berasaskan kepada sistem grid. Fokus kajian ini ialah berkaitan dengan jumpaan artifak, ekofak serta lukisan gua yang menjadi bukti kepada penempatan masyarakat prasejarah dan masyarakat orang asli di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah. Artifak yang ditemui ialah alat batu seperti kapak, batu pelandas, pengikis, alat penetak, pahat, batu pemukul dan puingan serta jumpaan pecahan tembikar tanah yang tidak bermotif serta yang bermotif cord mark. Penemuan ekofak yang dipercayai sebagai sisa makanan pula ialah seperti cangkerang siput dan tulang haiwan serta penemuan lukisan gua yang bermotif antropomorfik, zoomorfik, flora dan abstrak. Dengan adanya jumpaan artifak, ekofak dan lukisan gua telah menjadi bukti bahawa Gua Lubang Kelawar Batu Tambah pernah digunakan oleh masyarakat prasejarah serta turut digunakan oleh masyarakat orang asli.

Kata Kunci: Gua Lubang Kelawar, artifak, alat batu, ekofak, Kelantan, lukisan gua

Abstract

The Lubang Kelawar Batu Tambah Cave is a prehistoric site located near the natives of Hulu Kelantan. This site was identified as a potential site during the preliminary review by Prof. Madya Dr. Zuliskandar Ramli and master's student from the Institute of the Malay World and Civilization (ATMA) at Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) in December 2016. This study is aimed to examine the environment with the findings of artifacts in the cave. The method used in this study is more focused on archaeological excavation methods based on the grid system. The focus of this study is on the discovery of artifacts, ecofact and cave paintings that prove to be the prehistoric society and indigenous people in the Lubang Kelawar Batu Cave. The artifacts found were stone tools such as axes, pebbles, scrapers, chopper tools, chisels, hammer stone and the findings of non-patterned earthenware and patterned cord marks. The discovery of ecofact that is believed to be food waste is as shellfish and animal bones and discovery of rock art in an anthropomorphic, zoomorphic, flora and abstract motifs. With the discovery of artifacts, ecofact and rock art have become evident that

the Lubang Kelawar Batu Tambah Cave is used by prehistoric communities and is also used by indigenous peoples.

Keywords: *Lubang Kelawar Batu Tambah Cave, artifact, stone tools, ecofact, Kelantan, rock art*

PENGENALAN

Zaman Prasejarah di Malaysia boleh dibahagikan kepada tiga zaman iaitu Zaman Paleolitik (200,000-16,000), Zaman Hoabinhian (16,000-6,000) dan Zaman Neolitik (6,000-2,500). Zaman Prasejarah merupakan satu zaman yang masih belum bermulanya sistem tulisan. Oleh itu, untuk mengkaji mengenai zaman ini para sarjana menggunakan tinggalan aktiviti manusia pada zaman tersebut seperti peralatan yang digunakan contohnya alat batu, tembikar tanah, sisa makanan seperti tulang haiwan dan cangkerang siput dan juga rangka manusia. Masyarakat Zaman Prasejarah mengamalkan gaya hidup berpindah randah serta melakukan aktiviti memburu serta memungut. Setiap zaman prasejarah ini mempunyai evolusi daripada aspek penciptaan peralatan yang digunakan dalam aktiviti seharian yang bersesuaian dengan keadaan persekitaran mereka.

Di Malaysia, bukti kebudayaan Paleolitik ditemui buat pertamakalinya oleh H.D Collings pada tahun 1938 di Kota Tampan Perak (Adnan et al. 2018:21) dan semenjak itu lebih banyak tapak yang ditemui. Manakala di negeri Kelantan penyelidikan dan ekskavasi arkeologi telah bermula sejak tahun 1935 oleh H.D Noone yang mana beliau telah melakukan ekskavasi percubaan di Gua Cha (Zuliskandar 2019:4). Selepas itu lebih banyak lagi tapak arkeologi prasejarah yang telah di dilakukan penyelidikan dan ekskavasi arkeologi bukan sahaja oleh sarjana barat malah turut dilakukan oleh sarjana tempatan. Antaranya ialah, Gua Madu, Gua Musang, Gua Cha, Gua Chawas, Gua Peraling dan yang terbaru di Gua Jaya dan Gua Chawan.

Rajah 1. Peta tapak prasejarah di Kelantan

MORFOLOGI GUA LUBANG KELAWAR BATU TAMBAH

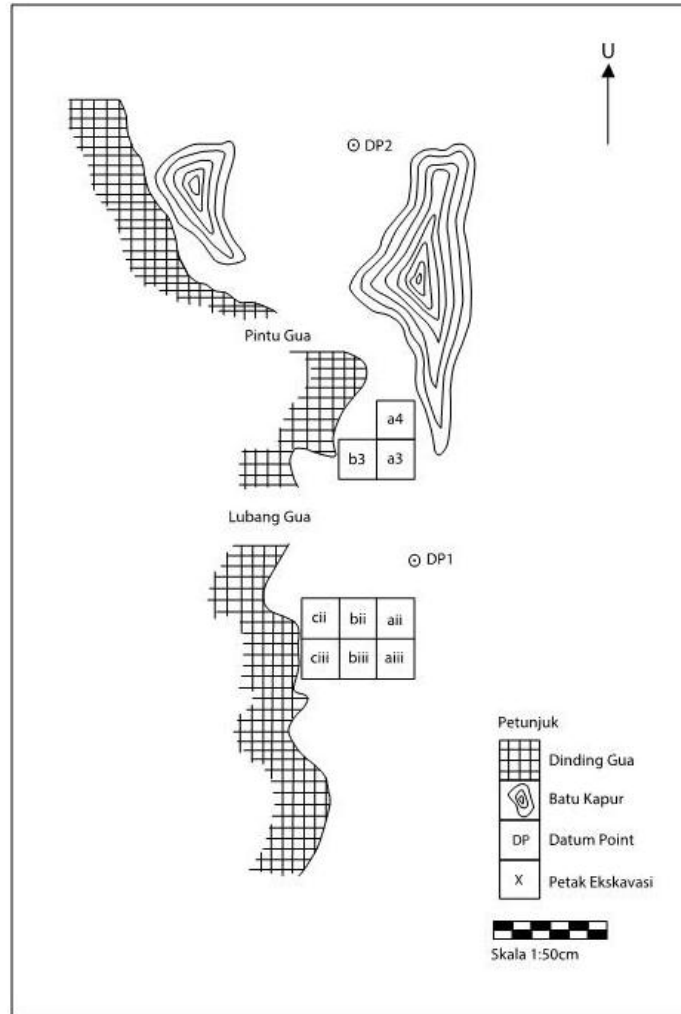
Gua Lubang Kelawar Batu Tambah merupakan sebuah gua batu kapur yang terletak di kawasan Hulu Kelantan. Jarak gua ini beranggaran antara 1 km hingga 2 km daripada Sungai Nenggiri yang berfungsi sebagai jalan penghubung utama di bahagian tengah Kelantan. Bacaan topografi tapak adalah mencatatkan bacaan dalam bendungan longitud $05^{\circ} 04.71881$ Utara dan latitud $101^{\circ} 54.34971$ Timur manakala bacaan ketinggian daripada aras laut ialah 66 meter. Di kawasan ini, terdapat kompleks batu kapur yang terdiri daripada dua buah gua iaitu Gua Lubang Kelawar Batu Tambah dan Gua Kecil Batu Tambah. Pemberian nama Batu Tambah oleh penduduk kampung adalah disebabkan oleh kedudukan kompleks batu kapur ini yang terpisah dengan bukit batu kapur yang lain. Banjir yang telah melanda negeri Kelantan pada tahun 2015 telah mengakibatkan tapak ini ditenggelami air kerana kedudukannya yang berhampiran dengan Sungai Nenggiri. Faktor persekitaran gua yang terletak berhampiran dengan sungai telah menjadikan gua ini sebagai tempat persinggahan bagi masyarakat prasejarah (Wan Noor Shamimi et al. 2018:1246).

Foto 1. Pandangan hadapan Gua Lubang Kelawar Batu Tambah

JUMPAAN ARTIFAK

Sebanyak sembilan buah petak telah dibuka sewaktu ekskavasi dilakukan. Sewaktu ekskavasi arkeologi dilakukan terdapat banyak penemuan artifak di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah. Artifak yang ditemui adalah alat batu yang terdiri daripada kapak, batu pemukul, batu pelicin, pengikis, pahat dan lain-lain. Turut ditemui sewaktu ekskavasi ialah gelang batu dan juga pecahan seramik. Tembikar tanah yang sinonim dengan alatan perkakas yang dipercayai dicipta sewaktu Zaman Neolitik juga turut ditemui. Terdapat pecahan tembikar tanah yang bermotif dan juga tembikar yang tidak bermotif. Selain daripada artifak turut ditemui ialah ekofak yang dipercayai merupakan diet bagi masyarakat prasejarah seperti cangkerang siput dan tulang haiwan.

Rajah 2. Plan lantai Gua Kecil Batu Tambah, Hulu Kelantan

ARTIFAK ZAMAN HOABINHIAN

Pada Zaman Hoabinhian dipercayai bahawa kepandaian ataupun daya intelektual masyarakat lebih baik jika dibandingkan dengan masyarakat sebelumnya. Namun demikian, masyarakat Zaman Hoabinhian ini masih mengekalkan corak hidup yang nomad iaitu berpindah randah dari satu lokasi ke lokasi yang lain. Selain itu, mereka juga masih mengamalkan aktiviti memburu haiwan dan memungut hasil hutan. Pada tahap ini masyarakat masih lagi menggunakan gua sebagai tempat perlindungan dan persinggahan. Sewaktu ekskavasi arkeologi di lakukan di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah ini terdapat penemuan alat batu yang dipercayai dicipta dan digunakan oleh masyarakat Zaman Hoabinhian.

Alat batu Zaman Hoabinhian ini dikatakan telah mempunyai kesan-kesan repehan yang lebih kemas dan halus serta alat batu bersaiz *cobbel* dan *pebble* yang menunjukkan bahawa masyarakat zaman ini telah mencapai sedikit kemajuan berbanding dengan zaman sebelumnya. Menurut Adi Taha, alatan Zaman Hoabinhian dicirikan dengan alat batu yang direpeh menggunakan teknik-teknik primitif contohnya kapak batu, batu pelandas dan batu pemukul. Batu pelandas (Foto 2) biasanya terdiri daripada seketul batuan yang rata. Batu pelandas digunakan sebagai pelapik untuk membuat alat batu. Perkara ini dibuktikan dengan melihat kepada permukaan batu pelandas tersebut yang mempunyai kesan guna ataupun kesan hentaman. Batu pelandas yang dijumpai di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah menggunakan batuan jenis batu pasir (*sandstone*) yang berwarna kemerahan.

Foto 2. Batu Pelandas pandangan hadapan (kiri) dan pandangan belakang (kanan)

Foto 3. Kapak

Sewaktu ekskavasi dilakukan, turut ditemui ialah kapak batu (Foto 3). Pada kebiasaannya kapak digunakan sebagai alat untuk memotong seperti kayu, buluh dan mungkin juga digunakan untuk memotong hujung cangkerang siput serta memotong haiwan buruan mereka. Terdapat sebanyak 11 kapak yang ditemui di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah yang terdiri daripada batuan jenis syis, *quartz*, *hornfels*, sabak dan batu kapur. Batu pemukul (Foto 4) merupakan salah satu daripada artifak yang ditemui dan dikatakan memiliki ciri alat Zaman Hoabinhian. Pada kebiasaannya batu pemukul bersaiz genggam dan digunakan untuk membentuk atau mendapatkan repehan pada batu teras. Batu pemukul ini kebanyakannya menggunakan batuan jenis sabak, batu pasir (*sandstone*), *quartz*, *quartz vein*, *quartz mica schist* dan *quartz-biotite schist*.

Foto 4. Batu Pemukul

ARTIFAK ZAMAN NEOLITIK

Zaman Neolitik di Malaysia dipercayai bermula seawal 5000 tahun hingga 6000 tahun yang lalu berdasarkan penemuan bukti arkeologi (Adnan et al. 2018:36). Zaman Neolitik yang berlangsung di Malaysia mempunyai ciri seperti pengebumian lunjur dan artifak kebudayaan seperti beliung batu yang dilicinkan, kapak batu, pemukul kulit kayu serta tembikar tanah. Sewaktu ekskavasi dilakukan

di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah ini terdapat penemuan artifak yang dipercayai mempunyai ciri-ciri kebudayaan Zaman Neolitik. Antaranya ialah alat batu seperti batu pelicin, pengikis, pahat dan *grind poulder*. Selain itu terdapat juga penemuan tembikar tanah dan gelang batu.

Foto 5. Batu Pelicin

Foto 6. Pengikis

Batu pelicin (Foto 5) dicirikan dengan memiliki kesan guna ataupun kesan calar pada permukaan batu tersebut. Batu pelicin digunakan untuk melicinkan ataupun mengasah alat batu. Pengikis atau *scraper* (Foto 6) turut ditemui sewaktu ekskavasi arkeologi yang dilakukan di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah. Terdapat beberapa jenis pengikis iaitu *side scraper*, *end scraper*, *convex scraper* dan *round scraper*. Batuan yang digunakan untuk mencipta pengikis di Gua Lubang Kelawar ini ialah batuan jenis sabak. Pada kebiasaanya pengikis diperbuat daripada *flake* serta dicirikan dengan memiliki bahagian matanya yang tajam dan mempunyai kebolehan untuk mengikis. Pengikis digunakan untuk meraut atau turut digunakan untuk memotong ranting kayu yang kecil.

Foto 7. Pahat

Foto 8. *Grind Pounder*

Pahat (Foto 7) merupakan salah satu daripada alat batu yang dicipta pada zaman Prasejarah iaitu dipercayai dicipta pada Zaman Neolitik. Pahat memiliki ciri-ciri seperti berbentuk segi empat atau berbentuk silinder dimana matanya berbentuk tirus dan tajam dan digunakan untuk kerja-kerja pertukangan contohnya untuk membuang serat kayu. *Grind pounder* (Foto 8) biasanya mempunyai kebolehan untuk menghancurkan dan juga mengisar batuan *bematite*. Terdapat kesan kemerahan pada permukaan *grind pounder* yang menunjukkan alat ini telah digunakan untuk menghancurkan *bematite*.

Jumpai tembikar tanah di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah ini mengukuhkan lagi bukti bahawa gua ini sememangnya pernah digunakan oleh masyarakat yang mendukung kebudayaan Neolitik. Hal ini kerana tembikar tanah telah mula dicipta sejak Zaman Neolitik. Penciptaan serta penggunaan alat-alat tembikar tanah, kapak batu yang bersegi empat bujur yang dilicinkan, mencipta alat perhiasan seperti gelang (Nik Hassan Shuhaimi 1987) serta menjalankan aktiviti pertanian menjadi ciri utama masyarakat Zaman Neolitik. Penyelidikan arkeologi mencadangkan bahawa teknologi pembuatan tembikar tanah Zaman Neolitik di Malaysia berusia sekitar 5000-6000 tahun dahulu dimana teknologi ini dibawa masuk dari Thailand kerana terdapat banyak persamaan dengan tembikar Zaman Neolitik yang lebih awal di Asia Tenggara (Zuliskandar et al. 2018:99).

Menurut Asyaari Muhamad (2010:5) seramik, khususnya yang berbentuk takungan yang dibuat daripada bahan tanah liat, telah dikenali sejak manusia mula pandai bercucuk tanam. Pada masa tersebut, manusia memerlukan peralatan untuk memasak dan menyimpan makanan yang telah dimasak bersesuaian dengan keperluan hidup pada masa tersebut. Masyarakat pada masa tersebut mula mencipta peralatan yang boleh digunakan untuk memasak, bekas untuk menyimpan makanan yang telah dimasak serta bekas untuk takungan air dan pada masa inilah tembikar tanah digunakan secara meluas.

Foto 9. Tembikar bahagian badan tidak bermotif

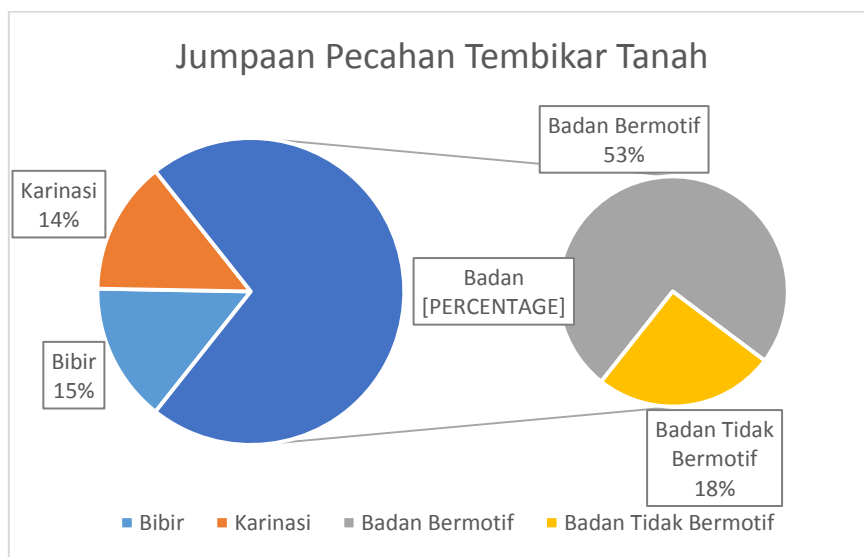

Foto 10. Tembikar bahagian badan bermotif *cord mark*

Sebanyak 171 pecahan tembikar tanah dijumpai di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah sewaktu ekskavasi iaitu terdiri daripada 25 bahagian bibir, 122 bahagian badan dan 24 bahagian karinasi. Jumpaan bahagian badan yang bermotif adalah sebanyak 91 manakala sebanyak 31 bahagian badan yang tidak bermotif. Hanya terdapat satu motif sahaja iaitu motif *cord mark* yang dijumpai di gua ini. Terdapat juga penemuan gelang batu (Foto 11) yang tidak lengkap bentuknya. Dipercayai bahawa gelang batu ini digunakan untuk tujuan perhiasan pada masa tersebut.

Foto 11. Gelang batu

Rajah 3. Peratusan Jumpaan Pecahan Tembikar Tanah di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah

LUKISAN GUA

Lukisan gua ataupun turut dikenali sebagai '*rock art*' dalam bahasa Inggeris merupakan sejenis seni tampak yang dihasilkan atau dilukis pada permukaan batu atau di dinding dan siling gua batu kapur. Lukisan gua merupakan salah satu daripada hasil kesenian yang dihasilkan oleh seseorang individu yang mempunyai ideologi ataupun makna yang tersendiri. Berdasarkan penemuan di beberapa lokasi, ramai penyelidik merumuskan lukisan gua telah wujud semenjak zaman paleolitik lagi. Pada dasarnya lukisan gua adalah sebahagian daripada sejarah iaitu ia berkait dengan catatan kejadian atau peristiwa masa lalu (Adnan Jusoh et al. 2017:3). Oleh itu, penemuan lukisan gua di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah mengukuhkan lagi bukti bahawa gua ini sememangnya turut digunakan oleh masyarakat prasejarah serta masyarakat orang asli.

Pada kebiasaannya lukisan gua yang dihasilkan menggambarkan kehidupan seharian bagi masyarakat pelukis. Boleh dikatakan bahawa lukisan gua menjadi medium untuk mereka menyampaikan informasi serta turut menjadi medium komunikasi bagi masyarakat pelukis. Lukisan yang dihasilkan menggambarkan aktiviti seharian masyarakat prasejarah dan masyarakat orang asli contohnya terdapat penemuan lukisan yang berimej zoomorfik, antropomorfik, flora, geometri serta imej abstrak. Menurut Achmad Sopandi (2003), gua batu kapur telah menjadi tempat tinggal serta tempat persinggahan bagi masyarakat prasejarah. Oleh itu, lukisan tersebut mempunyai kuasa ghaib untuk menolong serta memberi semangat kepada mereka sewaktu memburu. Mereka menggunakan seni lukisan gua ini untuk merakam serta melahirkan hasrat, idea, gambaran perasaan, membuat penilaian serta untuk memberi pandangan terhadap pelbagai pengalaman hidup yang mereka lalui.

Seni lukisan gua boleh dibahagikan kepada dua kategori iaitu lukisan yang menggunakan bahan pewarna hematit yang dijumpai pada lukisan gua yang berwarna kemerah-merahan dan merah tua. Jenis yang kedua pula ialah kesan peninggalan lukisan gua monokromatik iaitu daripada bahan arang yang berwarna hitam. Lukisan yang menggunakan hematit kebanyakannya dijumpai di Sabah dan Sarawak contohnya di Gua Kain Hitam, Niah Sarawak, Gua Tesob Madai, Kunak dan di Pulau Blambangan Sabah. Sehingga kini hanya di Gua Tambun, Ipoh, Perak sahaja lukisan yang menggunakan bahan hematit dijumpai di semenanjung Malaysia. Kebanyakan lukisan yang dijumpai di Semenanjung Malaysia menggunakan bahan monokromatik contohnya di Gua Badak dan Gua Dayak, Lenggong Perak, Gua Batu Putih, Kedah serta Gua Batu Cincin, Gua Lembing, Gua Chawas dan Gua Tagut, Kelantan.

Terdapat tiga jenis teknik atau kaedah yang digunakan untuk menghasilkan seni lukisan gua iaitu yang pertama teknik petroglif yang menghasilkan imej dengan beberapa jenis teknik seperti pahatan, lorekan, goresan, torehan atau kelaran. Pelukis akan melakukan teknik ini di permukaan batu dengan menggunakan peralatan yang tajam dan bersifat keras. Teknik yang kedua pula ialah teknik piktograf iaitu melukis secara langsung di atas permukaan batuan gua. Teknik ini dilakukan dengan menggunakan bahantara yang boleh menghasilkan warna seperti hematit, arang, tulang dibakar atau tanah liat. Teknik yang ketiga pula ialah teknik hand stensil iaitu teknik khusus menggunakan jari tangan dan semburan. Tangan dijadikan asas dengan meletakkannya di atas permukaan batu gua, kemudian semburan dibuat dengan menggunakan warna yang telah dipilih. Satu lagi teknik ialah dengan mewarnakan tapak tangan atau mencelup tangan ke dalam bahan pewarna. Kemudian tapak tangan yang telah berwarna tersebut diletakkan di atas permukaan batu gua sehingga ia menghasilkan cop tapak tangan (Adnan Jusoh et al. 2017:5).

Terdapat banyak lukisan yang dijumpai pada dinding Gua Lubang Kelawar Batu Tambah. Antara imej lukisan yang ditemui ialah antropomorfik, zoomorfik, flora, abstrak serta lukisan yang dipercayai sebagai sistem pengiraan. Imej antropomorfik ini merupakan lukisan yang seakan-akan menyerupai manusia. Terdapat satu lukisan di Gua Lubang Kelawar yang kelihatan seperti sekumpulan manusia sedang melakukan tarian Sewang. Terdapat banyak lukisan berimej zoomorfik yang ditemui antaranya ialah imej monyet serangga, kutu babi dan lain-lain. Terdapat lukisan yang dikatakan sebagai sistem pengiraan ataupun sistem tarikh serta satu lukisan yang hampir menyerupai dengan motif bunga tenunan yang digunakan oleh masyarakat Lanoh di Perak pada tikar yang

dianyam menggunakan daun pandan. Berkemungkinan besar lukisan bermotifkan bunga tenunan ini dilukis oleh masyarakat Orang Asli yang singgah di gua ini (Wan Noor Shamimi & Zuliskandar 2017).

Foto 12. lukisan berimej antropomorfik

Foto 13. Lukisan berimej zoomorfik

Foto 14. Lukisan bermotif sistem pengiraan

JUMPAAN ARTIFAK DAN PERKAITANNYA DENGAN PETEMPATAN MANUSIA

Hasil daripada jumpaan artifak di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah telah membuktikan bahawa sememangnya gua ini pernah digunakan oleh manusia pada suatu masa dahulu. Jumpaan artifak seperti alat batu contohnya alat penetak, kapak, batu pemukul dan batu pelandas sememangnya memiliki ciri alat batu Zaman Hoabinhian. Kapak dan alat penetak (Foto 15) ini dipercayai digunakan untuk menetak atau membuang hujung cangkerang siput. Ini dibuktikan dengan jumpaan cangkerang siput yang telah dipotong bahagian hujungnya. Kebiasaanya alat batu dicipta untuk kegunaan yang bersesuaian dengan persekitaran hidup mereka.

Foto 15. Alat penetak

Alat batu seperti pahat, pengikis, batu pelicin dan *grind pounder* memiliki ciri-ciri alat batu Zaman Neolitik. Hal ini kerana dipercayai manusia yang hidup pada zaman ini memiliki intelektual yang lebih tinggi. Oleh itu mereka telah mencipta peralatan yang lebih canggih dan saiz peralatan yang lebih kecil dan bersesuaian dengan persekitaran pada masa tersebut. Penemuan tembikar tanah serta gelang batu telah mengukuhkan lagi bukti bahawa masyarakat Neolitik sememangnya telah menggunakan gua tersebut sebagai tempat persinggahan dan perlindungan. Selain daripada itu, terdapat penemuan seramik yang dipercayai bahawa ianya merupakan seramik dari Dinasti Ching (Foto 16).

Foto 16. Seramik Dinasti Ching

Penemuan lukisan gua telah menjadikan gua ini sebagai sebuah gua yang unik. Hampir semua dinding di Gua Lubang Kelawar Batu Tambah ini memiliki lukisan gua. Terdapat pelbagai motif lukisan yang ditemui iaitu antropomorfik, zoomorfik, abstrak, flora serta satu lukisan yang dipercayai sebagai sistem pengiraan sama ada sistem tarikh atau sistem pengiraan hari. Terdapat satu lukisan yang kelihatan seperti sekumpulan manusia sedang berpegangan tangan dan ianya kelihatan seperti mereka sedang melakukan tarian sewang. Perkara ini telah membuktikan bahawa Gua

Lubang Kelawar Batu Tambah bukan sahaja diguna oleh masyarakat prasejarah malah turut digunakan oleh masyarakat orang asli.

KESIMPULAN

Hasil daripada tinjauan dan ekskavasi yang dilakukan terhadap Gua Lubang Kelawar Batu Tambah boleh dikatakan bahawa sememangnya gua ini pernah digunakan oleh manusia. Penemuan alat batu, tembikar tanah, gelang batu membuktikan bahawa berlaku evolusi dalam penciptaan alat batu dan alatan lain. Lukisan gua pula menunjukkan bahawa sememangnya masyarakat yang telah menggunakan gua tersebut memiliki daya imaginasi serta idea yang kreatif dan menterjemahkannya melalui lukisan. Kita percaya bahawa lukisan gua tersebut mungkin dilukis oleh masyarakat Neolitik serta masyarakat orang asli. Walaupun masyarakat orang asli telah hidup secara menetap tetapi mereka masih lagi mengamal amalan memburu binatang hutan untuk keperluan makanan mereka. Oleh itu mereka telah menggunakan gua sebagai tempat persinggahan dan perlindungan kerana keadaan gua yang selamat daripada haiwan merbahaya dan juga tempat berteduh ketika panas dan hujan.

PENGHARGAAN

Penyelidikan ini dijalankan dengan menggunakan dana DPP-2018-099 dan DCP-2017-008/1. Sehubungan dengan itu, kami mengucapkan setinggi penghargaan kepada Universiti Kebangsaan Malaysia di atas dana yang diberikan. Penghargaan juga diberikan kepada Makmal Arkeologi dan Arkeometri, Institut Alam dan Tamadun Melayu (ATMA), Universiti Kebangsaan Malaysia sepanjang penyelidikan ini dijalankan.

RUJUKAN

- Achmad Sopandi Hasan. 2003. *Lukisan Gua di Malaysia*. Kuala Lumpur: Balai Seni Lukis Negara.
- Adnan Jusoh, Mokhtar Saidin & Zuliskandar Ramli. 2018. Zaman Paleolitik, Hoabinhian dan Neolitik di Malaysia. Dlm. Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman & Zuliskandar Ramli (pnyt.). *Prasejarah dan Protosejarah Tanah Melayu*, hlm. 21-47. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Adnan Jusoh, Yunus Sauman @ Sabin & Zuliskandar Ramli. 2017. Lukisan Gua di Semenanjung Malaysia: Motif dan Symbolism Serta Kaitannya Dengan Sosiobudaya Masyarakat Setempat. *Prosiding Seminar Antarabangsa Arkeologi Sejarah, Bahasa dan Budaya di Alam Melayu (ASBAM) Ke-6*, hlm. 3-18.
- Asyaari Muhamad. 2010. Seramik purba yang diperdagangkan di Semenanjung Malaysia. *Sari - International Journal of the Malay World and Civilisation* 28(1): 3-40.
- Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman. 1987. Gambaran Kelantan sebelum Long Yunus- Satu gambaran umum. Dlm. Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman (pnyt.). *Kelantan Zaman Awal: Kajian Arkeologi dan Sejarah*. Kelantan: Perbadanan Muzium Negeri Kelantan.
- Wan Noor Shamimi Wan Azhar & Zuliskandar Ramli. 2017. Lukisan Primitif Di Gua Kecil Batu Tambah, Gua Lubang Kelawar Batu Tambah & Gua Kemiri. *Prosiding Seminar Antarabangsa Arkeologi Sejarah, Bahasa dan Budaya di Alam Melayu (ASBAM) Ke-6*, hlm. 207-222.
- Wan Noor Shamimi Wan Azhar, Zuliskandar Ramli, Azimah Hussin & Ruzairy Arbi. 2018. Lithic Technology and Material Culture of Hoabinhian and Neolithic Settlement in the Lubang Kelawar Batu Tambah Cave. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology* 9(13): 1244-1252.
- Zuliskandar Ramli, Mohd Mokhtar Saidin & Stephen Chia. 2018. Teknologi Masyarakat Prasejarah dan Protosejarah. Dlm. Nik Hassan Shuhaimi Nik Abdul Rahman & Zuliskandar Ramli (pnyt.). *Prasejarah dan Protosejarah Tanah Melayu*. Hlm. 91-137. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Zuliskandar Ramli. 2019. Penemuan Terkini Tapak Prasejarah di Lembangan Sungai Nenggiri. *Jurnal Arkeologi Malaysia* 32(1): 1-20.

Wan Noor Shamimi Wan Azhar
Calon sarjana
Makmal Arkeologi dan Arkeometri,
Institut Alam dan Tamadun Melayu (ATMA),
Universiti Kebangsaan Malaysia,
Email: shamimiazhar@gmail.com

Zuliskandar Ramli (Ph.D)
Timbalan Pengarah/Prof. Madya
Institut Alam dan Tamadun Melayu (ATMA),
Universiti Kebangsaan Malaysia,
Email: ziskandar2109@gmail.com

Azimah Hussin (Ph.D)
Profesor Madya
Program Geologi
Pusat Pengajian Sains Sekitaran & Sumbar Alam
Fakulti Sains & Teknologi
Universiti Kebangsaan Malaysia
Email: haqqim@ukm.edu.my

Diserahkan: 2 Julai 2019

Diterima: 25 Ogos 2019